

Németh László Sándor

A HÁZI SZÖVETSÉG FELBONTÁSA, AVAGY PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM HÁZASSÁGI BONTÓPERÉNEK RÖVID SUMMÁZATA

„A házasság a férfi és a nő között kötött örök házi szövetség. Célja az, hogy a két nem szövetségében az emberi méltóság fenntartasson. Mert becsület, nemes érzés, igaz szeretet, jó nevelés, sőt rend, igazság, köztársaság mind egy talpkövéön állnak” – írta Frank Ignác 1845-ben A KÖZIGAZSÁG TÖRVÉNYE MAGYARHONBAN című munkájában.

A Királyhágón inneni protestánsok 1731-ig kivétel nélkül gyakorolhatták a házassági bíraskodást. Ekkor a Carolina Resolutio a protestánsok házassági pereiben is a római szentszéknek adta át az ítékezés jogát, azzal az illuzórikus kikötéssel, hogy rájuk nézve a protestáns elveket tartsák szem előtt. Gyökeres változást II. József pátensei hoztak. A felvilágosult abszolutizmus híve kifejezésre juttatta az állami jog primátusát a házassági jog terén is. 1786. március 6-án kelt pátenseiben – mely a magyar közjogi felfogás szerint törvénytelen volt – a polgári házasság eszményét fogalmazta meg. Kijelentette, hogy a házasság polgári szerződés, és szükséges ennek állami szabályozása. A házasság megkötésénél ugyan továbbra is egyházi személyek működnek közre, de eljárásukban állami tisztviselőnek tekintendők. Az anyakönyvezést is állami szabályozás alá helyezte. Megállapította a házasság megkötésének alakzatát, érvényességének feltételeit. A házassági ügyekben való bíraskodást egységesen állami bíróságok elé utalta, megjegyezve, hogy a katolikusok házasságai felbonthatatlanok. II. József említett pátenseiben négy esetben tette lehetővé a nem katolikusok számára a megérett vagy tökéletes házasságban is a teljes elválást: házasságtörés, hűtlen elhagyás, a házastárs életére törés esetén és engesztelhetetlen gyűlölség okán. A házassági szabályokat a jogegység megvalósításának teljessége érdekében külön pátenssel az izraelitákra is kiterjesztette. Az egységes állami jog és állami bíraskodás rövid életűnek bizonyult, II. József pátenseit halála után II. Lipót felfüggesztette, elrendelte, hogy minden felekezeti saját joga szerint éljen. Az 1790–92. évi országgyűlés helyreállította a megsértett felekezeti jogokat, visszaállította a felekezeti bíraskodást. A katolikusoknál ez a szentszék jelentette, a protestánsok felett pedig elismerte saját egyházi székeik hatáskörét, de ezek megszervezéséig érvényben maradt az állami bíraskodás. Az 1790/91-es 26. törvénycikk által gyakorlat címén fenntartott, II. József 1786. évi rendeletében foglalt házassági jog a protestánsokra nézve 1894-ig lényegében minden változtatás nélkül hatályban maradt.

A házassági eljárás a józsefi pátenst mellett az 1840: XV. tc-ben szabályozott rendes szóbeli peren alapult. Emellett egyes királyi rendeletek voltak érvényben: úgymint az 1796. december 13-i és 1803. december 20-i rendelet, a házasságvédő kirendeléséről, az 1822. augusztus 6-án kelt 19 435. számú rendelet a hivatalból való fellebbvitelről, békéltetésről és szembesítésről.

A házasság felbontása, latinul *divortium*, a házasságnak bírói ítélettel való teljes és

végleges megszüntetése. Ha a válóperek számát nézzük, az a benyomásunk támadhat, mintha ebben az időszakban csak boldog házasságok lettek volna, a válóságban azonban a házasságok döntő többsége érdekházasság volt, az érzelmek csekély szerepet játszottak a párválasztásban. Zala vármegye törvényszékéhez az 1790-es években évente egy, a XIX. század elején évente átlagosan két válókeresetet adtak be. Hivatalos statisztika a válások arányáról csak a XIX. század közepétől áll rendelkezésünkre. Magyarországon 1836 és 1880 között ezer lakosra 0,07 válás jutott. A házasság a válások elenyésző száma mellett leginkább azért szűnt meg, mert valamelyik fél meghalt. A XVIII–XIX. században a családok több mint ötven százalékában a szülők egyike már negyvenöt éves kora előtt elhunyt. Az özvegyek természetesen igyekeztek újabb házasságot kötni, amire a családi és vagyoni okok is készítették őket. Száz házasságkötésből a XVIII. században harmincyolc, a XIX. században harminckilenc esetben az egyik vagy mindkét fél özvegy volt.

A formális házasságkötés esetén a másik féltől feltétlen hűséget, ágy- és asztalközöséget, utódok létrehozásában és felnevelésében való szándékot és közreműködést követeltek meg. A kötelezettségek alól való kibújást a közvélemény mindenkor elítélte, mert ebből származhattak azok az okok, melyek a házasság megszakításához vagy váláshoz vezettek. A válás jogi nehézségekkel, költségekkel, meghurcolással járt, a szégyen s a közvélemény ítéletétől való félelem is visszatartotta a házastársakat. A parasztság körében válásra a XVIII. század végén nemigen mertek gondolni. A társadalom felsőbb rétegeiben a nemesség és a polgárság körében már találkozhatunk polgári peres válási ügyekkel, habár a vallási előírásokra épülő patriarchális nemesi szemlélet egyértelműen elítélte a válást. A fennmaradt perek többnyire rendkívüli esetekről tudósítanak, a deviáns magatartásformák azonban pontosan jelzik az adott társadalmi rend tőrőkéességét, a betartandó morális normák érvényességi körét. A periratokból az egykorú életkörülményeknek, a mindennapi életnek színes képe tárul elénk. Érdekes adatokat tartalmaznak a különböző társadalmi osztályoknak házasság útján létrejött kapcsolatairól, a nők helyzetéről, az egykorú társas életről. Az iratok erkölcstörténeti, orvostörténeti vonatkozásai sem hagyhatók említés nélkül. Elénk tárulnak a házasságkötéskor már megvolt s eltitkolt vagy később kifejlődött testi és lelki rendellenességek, betegségek. Némely perben a házasság körülményeinek, környezetének leírása akár regény vagy novella tárgya is lehetne.

A lipóti dekrétumot követően Zalában az első házasságbontó pere Pálóczi Horváth Ádámnak, A FELFEDEZETT TITOK című szabadkőműves regény írójának és Tótvá-zsonyból származó feleségének, nemes Oroszy Juliannának volt. A per anyaga sajnos nem lelhető fel a Zala Megyei Levéltárban, de egy későbbi adóssági per mellékleteként – melyet Kazay Klára, Madary István özvegye indított Horváth Ádám özvegye, nemes Oroszy Julianna és férje, Kazay Gábor ellen – megtalálható az a két kontraktus, amelyet az elválni szándékozók írtak, ebből rekonstruálható maga a történet. Hogy ebben az időben mennyire szokatlan és ritka volt a bontóper, arra jó példát szolgáltat az is, hogy a Veszprém Megyei Törvényszék egy 1794-ben kelt bontóperi ítéletének meghozatala előtt tanulmányozta Oroszy Julianna és Horváth Ádám válóperi ítéletét is: a válás oka, ahogy írták, szeretetlenség volt. A megye ekkor még nem rendelt ki hivatalból a házasság védelmére házasságvédő tisztii ügyészt vagy alügyészt, kinek feladata lett volna a fellebbevitel megtétele, ezt majd csak egy 1796-os királyi rendelet írja elő. A megye 1817-ben a helytartótanács kérésére, mely egy 1813-ban kibocsátott királyi rendeleten alapult, felküldte a Királyi Táblára revízió végett azokat a bontópereket,

melyeket nem fellebbeztek meg. Ezek között szerepelt Horváth Ádámék pere is. A Királyi Tábla 1819. december 20-án kelt, a megyéhez küldött leirata szerint Pálóczi és Oroszy Julianna perét, amely a hitvestárs hívtelen elhagyása okán indult, az ítéletlevél feleknek történt kiadása után a megyéhez visszaküldte. Ez a per sajnos nem lett besorolva az eredeti helyére, sőt úgy tűnik, hogy bizonyos kezek Horváth Ádám adóssági pereinek zömét is módszeresen eltüntették. (Persze az is lehetséges, hogy tanulmányozás céljából kikérték a pert, akár maga Pálóczi vagy valamelyik eljáró tisztségviselő, és nem került vissza a levéltárba, mint ahogyan az Deák Ferenc esetében is több ízben előfordult.)

Pálócziék házassága tíz évig tartott, de nagyon keveset tudunk róla, azt is a költő homályos célzásaiból. Oroszy Julianna tizenhat éves volt, mikor a nálánál hat évvel idősebb Pálóczival házasságra lépett. Az asszony műveltségére utal, hogy Klopstockot, Gellertet, Miltont olvasott, Kazinczyval is levelezett. Házasságuk jól kezdődhetett: „Négy telet és három nyarat éltem vele békével / Részegülve a szerelem leg-szebb édességével...” – írta Pálóczi később Csokonainak, „De tizedfél esztendőből több édes kellett volna, / Ha az ég mindent kedvünkre tenne és parancsolna”. ÓHAJTOTT ELVÁLÁS című versében is a „kínos öt esztendő” miatt panaszkodott. Ugyanitt a túl korai házasodás is esetleges okként merült fel: „Nem csuda, ha megbotlottam / Gyermekésszel választottam.” Viszonyuk 1786 végére romolhatott meg. Pálóczi Kazinczyhoz írott levelében arról panaszkodott, hogy felesége jobban szereti az irodalmat a házaseslet örömeinél: „Ha úgy szeretné az ágyasházat, mint a könyvházat, még jobb lett volna – azt, kár, hogy a bába elejtette, inkább illett volna férfinak” – írta a boldogtalan férj.

Az 1793. április 7-én Veszprémben kelt kontraktusból kiderül, hogy az 1782-ben egybekelt felek már évek óta próbálták házassági viszonyukat rendezni, a protestáns prédikátorok mindent elkövettek, hogy összebékítsék őket, de ahogy fogalmaztak: „A békességes együttlakást oly reménytelennek tapasztalvánk, hogy ha valamely kényszerítésből újra együtt lakni és egymással házassági életet folytatni kénytelenítettünk, abból nem lehet egyebet várni, mint a házasság céljával egyenesen ellenkező lelki s testi veszedelmet.” A felek a bontóper civilizált, botrányok nélküli gyors lefolytatására törekedtek: „...sem a közönséget botránkoztatni, sem egymást kirekeszteni nem örömet akarván, szép móddal, és atyafiasan abban megegyeztünk, hogy a törvények rendes útján örökösen elválunk”. A válóper költségeit Pálóczi magára vállalta, a vagyon – többek között a két ház – megosztásában gyorsan megegyeztek. Arra az esetre, ha Pálóczi mégsem tartaná magát a szerződésben foglaltakhoz, Oroszy Julianna is válóper kezdeményezhet Horváth Ádám ellen, és tovább folytathatja különélését. Később vita támadhatott a kontraktus értelmezése körül, mert az elsőt rövidesen követte a második, amely Zalaegerszegen kelt 1793. május 10-én. Az újabb megegyezéssel könnyebbé tenni, gyorsítani szerették volna a per lefolyását. Pálóczi a vagyonmegosztás kérdésében láthatóan nyeregben érezte magát, némi nyomást is gyakorolva kijelentette, hogy nem tud megegyezni akkor, ha saját telkét csak 200 Ft értékben számolja be az asszony, vagy elfogadja az alperes az 500 Ft beszámítását, vagy ha a felesége mégis ragaszkodna a 200 Ft-os összeghez, úgy 300 Ft további terhet neki kell állnia. Pálóczi nyomatékosan leszögezte, hogy a per konklúziója után, de még a végző ítélet kihirdetése előtt Oroszy Juliannának meg kell tennie hiteles vallomását, így ő is mindent megtesz majd a per gyorsításáért. Sietős lehetett, és érdeke fűződhetett a megegyezéshez az alperes asszonynak is, mert a kontraktus őt kötelező részében elismerte, hogy a házból az elfelezhető mobiliákat elvitte már, és az 500 Ft átvállalásában is megegyezett. De félve családjának nehezitelésétől és kifogásától, a te-

lek dolgában csak 200 Ft-ot vallott be, 300 Ft erejéig pedig bizonyos tartozások ki-egyenlítését állta. Kijelentette továbbá, hogy hiteles vallomását a jövő vasárnap meg-teszi, de kérte Horváth Ádámot, hogy hétfőn mondassa ki a végső ítéletet, és semmi akadályt ne gördítsen, mivel, úgymond, ez volt a legfőbb motívuma, hogy az új kontraktust megtegye.

De mi is lehetett az igazi oka annak, hogy válásra került sor a felek között? Ki volt és miért éppen ő a felperes és az alperes? Erre is fény derült a kontraktus egyik utolsó pontjából. Ebben így ír Oroszy Julianna, feltételül szabva a következőket: *„Teljes és rész- szerről is örökös elválásnak akadályára akármely férfi személyről a perben említést ne tegyen, hanem akít célul tett, attól való magam megtartóztatását bízva emberségemre.”* Hát igen, egy újabb férfi a házasságban élő asszony életében. Pálóczi 1782–1793 között Balatonfü-reden élt, ez volt a költő legertermékenyebb időszaka. Hét kötete és ugyanennyi röpirata hagyta el a nyomdát, egy drámáját előadta a pesti színtársulat, irt történelmi vígjáté- kot, szatirikus államregényt. HOL-MI címmel három kötet vegyes vers, további egy eposz, csillagászati tankötemény és egy szabadkőműves szellemiségű regény mutatja munkájának széles skáláját. Eközben persze sokat is utazott. Csoda-e, ha a nemesasz- szony elhagyatottnak érezvén magát, elfogadta valamely nemesúr hódolatát s tán szol- gálatát is? Nagyon valószínű, hogy ezzel a bizonyos úrral Maday György – kitől a felek 1787-ben 300 Ft-ot kölcsönképpen felvettek – hitvestársa, Kazay Klára ismertethette össze az asszonyt, kinek testvérét Kazay Gábornak hívták, és történetesen ő lett Oroszy Julianna későbbi férje.

Helyzeti előnyénél fogva Pálóczinak jórészt minden gazdasági ügyben sikerült aka- ratát elfogadtatni az asszonnyal, ő pedig megmenekült a felszarvazott férj szomorú és nevetséges bélyegétől. Így lett felperes fél Horváth Ádám, alperes pedig a házastársát hívtelenül elhagyni szándékozó asszony. A felek, félve a botránytól, megegyezési haj- landóságot mutattak abban is, hogy kijelentették, a rokonságra való tekintettel kontraktusuk a házassági perben semmi titulus alatt nem kerül nyilvánosságra. A házasság felbontását 1793. május 11-én, Pálóczi 33. születésnapján mondta ki Zala vármegye törvényszéke. Senki sem fellebbezett, az ügyet gyorsan lezárták. Egyik életrajzírója szerint a válás kimondásakor Pálóczi gavallér módra viselkedett: *„Karonfogva vezette a sententia hallására hitvesét, annak felolvasatása után újból megkímálta jobbjával, s csókkal vált el tőle a bírák előtt.”*

Horváth Ádám nem sokáig bírta az egyedülletet, még ugyanabban az évben, szept- ember 17-én feleségül vette debreceni iskolatársának, barátjának, Sárközy István So- mogy megyei alispánnak rokonát, Sárközy Jusztinát, s vele együtt távozott el Füredről Nagybjomba. De Pálóczi újabb házasságában is boldogtalanul élt, poétriáit, állandó távolléteit nem szívelte az új asszony sem. Végül 1808. június 16-án megegyezve, válás nélkül – ágytól és asztaltól – tőle is külön költözött. Sárközy Jusztina nem volt szellemi társa férjének, torzsalkodásaikra, az asszony zsörtölődéseire, nehéz természetére utal Pálóczi 1818 szeptemberében és novemberében Kazinczyhoz irt levele is: *„...a Máso- diknak pedig még meg is kellett köszönnöm, hogy tőlem el különözött, s engedett 11 esztendő t mind egynéhány munkáknak, az ő Xantippe alkalmatlankodása nélkül elkészítésére”, „...mun- káimnak már eddig is nagyobb részt annak köszönöm, hogy 1808-tul fogva Klári hagyott azokra reá érní, a mit a boldogulttnak Xantippe természeté alig engedett volna”.*

Második házasságának ideje alatt Horváth Ádámot ráadásul szerencsétlenség is ér- te. 1800-ban, Szent Márton éjszakáján a somogyi gyalog insurgensek talpig kirabol- ták. Megviselt vagyoni viszonyait és az újrakezdés nehézségeit jól jellemzi Kazinczyhoz

írt levele: „*Én is jobban állanék mert, ha az én mind a két feleségem zsákmányolása nem történt volna rajtam, de ezek miatt 1808-ban negyedszer lettem új gazda.*”

Második feleségének 1818. június 8-án bekövetkezett halálát követően ez év augusztus 12-én újra hűséget esküdött Kazinczy János magyarszékelyi protestáns prédikátor leányának, Kazinczy Klárának. A menyegzőn Dukai Takáts Judit – ki Klárának nyoszolyólánya lett – egy prózai művel kedveskedett a házaspárnak. A már súlyosan beteg Pálóczi Kazinczy Ferenchez írott leveleinek hangvétele az öröm mellett szomorúságot is tükrözött: „*Te fiakat szaporítsz; én pedig a Szaporodásnak minden reménysége nélkül, házasodom: Kazinczy Klárával 12-a Aug. akarok megesküdni. Arra neki érdeme sok van; kedve pedig más házasságra nincs, és én hozzám illő, hogy azokban, melyekben őtet örökösömnek szántam, e' tettemmel is bátorságossá tegyem.*”

Pálóczi első házasságának utolsó éveiben ismerkedett meg Klára édesanyjával, a református prédikátor feleségével, és hosszú ideig azt gyanította, hogy 1806-tól örökbe fogadott gyámleánya, Klára e viszony gyümölcse. Gyám és gyámoltja között a nagy korkülönbség ellenére mély szellemi és érzelmi közösség bontakozhatott ki, de ekkor még a költő természetesen nem gondolt házasságra. Miután a lány anyja halálos ágyáról üzenve bevallotta Pálóczinak az „igazságot”, a férfi tovább nem habozott, csak azon búslakodott, hogy nem tette meg hamarabb ezt a lépést. Így vall erről: „*mert ha előbb megtudhattam volna, hogy nem az ő, a' kinek én véltem csak ez előtt esztendővel is; (míg az Anyja, haldoklásakor tudomra nem adta), régen feleségemmé tettem volna őtet; megpróbálván amattól a törvényes Divortiumot; másodszer (!) is*”.

Kazinczyhoz írott leveleiből a szeretetlenség évei után a gondoskodásért érzett hála hallik ki, és az érzelem melegségét megtapasztaló férfi ekképp fogalmaz: „*...12 esztendei állhatatosság, és igaz hűség sokat érdemel!! leg alább én előttem, a' kinek még Asszonyi hűséghez, – de még hálaadatossághoz sem vala szerentsém, tsupa tsuda!*” Kazinczy hozzá intézett aggodó kérdéseire így felelt: „*...Attúl Barátom! ne rettegj, hogy én és Klári olly keveset tartanánk vagy most, vagy jövendőben a' házassági kötőlék' szentsége felül, mint csak-nem minden más: szentnek és bomolhatatlannak tartanám én azt hit nélkül is: de ha valaki le-mond, vagy lemondott rólam mint a' két elsőbb; szeretetét nem erőltetem: az őrző Angyalomat sem marasztom, ha fel-hágy velem.*”

Az utódnélküliségről, romló életkedvről ironikusan jegyzi meg: „*...Egyébaránt az Ábrahám testi áldásához Gen. 17:5. nekem semmi reménységem, sem reá kívánságom: magamra nézve még az Angyali ígéretekre is Zakhariással felelhetnék: Luc. 1:18: noha Klárinak mind hite mind kedve az enyimmél nagyobb van.*”

Pálóczi szűk baráti körben kis irodalmi csoportját, a Göcseji Helikont szervezve, jó könyvtárral rendelkezve, feleségének jóvoltából a gazdálkodás gondjaitól mentesítve utolsó éveit a tudomány és az irodalom művelésének szentelte. Nem sokáig élvezhette azonban boldogságát ifjú feleségével, 1820. január 28-án súlyos betegség után hatvanéves korában meghalt, özvegyül hagyva Kazinczy Klárát, talán az egyetlen nőt, aki szerette.

Levéltári forrás

- Zala Megyei Levéltár IV. 17. Alispánok és szolgabírák előtti perek (Kuthy Pál előtti perek). Fasc. I. No. 2.
 Zala Megyei Levéltár XII. 2. Zalavári Apátság Levéltára
 Protoc. N. 441.
 Protoc. P. 213–215.
 Protoc. T. 89–91.

Felhasznált szakirodalom

- Balogh Ferenc: A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZAK TÖRTÉNETE. Debrecen, 1905.
 Degré Alajos–Szentmihályi Imre: EGY ADALÉK PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM ÉLETÉHEZ. In: *Göcseji Helikon* 4. Zalaegerszeg, 1972.
 Grosschmid Béni: A HÁZASSÁG JOGI TÖRVÉNY I–II. 1894. XXXI. törvény. Bp., 1908.
 KAZINCZY FERENC LEVELEZÉSE. (Közéteszi dr. Váczy János.) 16. kötet. Bp., 1906.
 Konek Sándor: EGYHÁZJOGTAN KÉZIKÖNYVE. Bp., 1903.
 MAGYAR JOGI LEXIKON. (Szerk. dr. Márkus Dezső.) IV. kötet. Bp., 1903.
 Nagy Iván: MAGYARORSZÁG CSALÁDAI CÍMEREKKEL... 8. kötet. Pest, 1857–68.
 Németh József: HORVÁTH ÁDÁM ÉS A SZABADKÖMŰESSÉG. In: Pálóczi Horváth Ádám: FELFEDEZETT TITOK. Bp., 1988.
 Németh József: HORVÁTH ÁDÁM, A SZABADKÖMŰVES ÉS POLITIZÁLÓ KÖLTŐ. In: VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 17. Veszprém, 1984.
 Péterffy Ida: HORVÁTH ÁDÁM LEVELEZÉSE POETRIÁIVAL. In: *Göcseji Helikon* 7. Zalaegerszeg, 1973.
 Péterffy Ida: PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM NYOMÁBAN BALATONFÜREDEN. In: *Magyar Zene*, 1967. 4. szám.
 Rác Lajos: A POLGÁRI HÁZASSÁG INTÉZMÉNYÉNEK MEGVALÓSULÁSA MAGYARORSZÁGON. In: JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 4. Bp., 1972.
 Rószner Ervin: RÉGI MAGYAR HÁZASSÁGI JOG. Bp., 1887.
 Szentmihályi Imre: PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM GÖCSEJI KUTATÁSAI. In: ZALAI GYŰJTEMÉNY 2. Zalaegerszeg, 1974.
 Szentmihályi Imre: ADAT PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM GÖCSEJI BIRTOKÁRÓL. In: *Göcseji Helikon* 6. Zalaegerszeg, 1973.
 Szinnyei József: MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI IV–V. kötet. Bp., 1896–1897.
 Sztéhlo Kornél: A HÁZASSÁGI ELVÁLÁS JOGA MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN. 2. kiadás. Bp., 1885.
 Tárkány Szűcs Ernő: MAGYAR JOGI NÉPSZOKÁSOK. Bp., 1981.
 ZALAI ÉLETRAJZI KISLEXIKON. Zalaegerszeg, 1997.
 Zoványi Jenő: MAGYARORSZÁGI PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETI LEXIKON. Bp., 1977.